

MIROSLAV KRLEŽA MAGYAR IRODALOMISMERETE

DR. LŐKÖS ISTVÁN

(Közlésre érkezett: 1974: december 15.)

Miroslav Krleža magyarság-ismeretének fontos alkotóeleme a magyar irodalom egészéről és annak egyes képviselőiről, különböző időben és formában közreadott vélekedéseinek összessége. Gondolunk itt Ady-tanulmányára éppúgy, mint a naplójegyzetekben található mondatnyi utalásokra, de az életmű szépírói szférájából való adatokra is. A probléma tüzetes vizsgálata mindenképp hasznos és fontos is, hisz ezek az adalékok nem csupán az író műveltséganyagát motiváló elemekként kezelendők, hanem olyan tényezőkként is, amelyek valamilyen formában az életmű létrejöttében szerepet játszottak, sőt az írásművek életanyagának is jelentős alkotóelemei lettek. Ez utóbbi megállapítás indoklásaképp idézzünk is néhány adatot.

Krleža *Zászlók (Zastave)* [1] című regényének második fejezetében (*Joja Glinában és Kamill a Hungaricumban*) [2] az ifjabb Kamill Emerichy szobájában tartott rendőri házkutatás leírásában olvasunk arról: milyen könyvek találhatók a báni tanácsos gimnazista fiának könyvtárában. A leírásból kiderül: a francia és horvát nyelvű művek mellett, ott találjuk néhány magyar szerző egy-egy kötetét is, nevezetesen Mikszáth, Jókai, Petőfi, Vörösmarty, Molnár Ferenc könyveit [3].

Korábbi, jóval a *Zászlók* megjelenése előtt írott Krleža-művek is kínálnak hasonló példát, mindenek előtt a Glembay-ciklus prózai kötetének egyik novellája, a *Krizsovec Iván (Ivan Krizovec)* című. „A várfalról távolban — olvassuk az elbeszélés egyik passzusában — a Dráva kékes ködbe vont vonala látszott; s miközben tekintete a ködlő drávai távlatba révedt, Krizsovec doktor messzetűnt magyar ifjúságán tündökölt. Amikor még odaát, a Dráva balpartján, véget nem érő hexametereteket magolt: Kisfaludy Mohácsát, a szigeti Leonidasról, Nikola Subics Zrinszkiről, Vörösmarty párduckacagányos Árpádjáról...” [4]. A novella egy másik helyén Ady Endre neve és lírája is felbukkan, és pedig mint a Krizsovecet ért magyar szellemi hatások egyike: „Reynolds portréi, Rahmanyinov egy holland zongoraművész előadásában, Ady Endre lírájának első sikerei — ez volt az a... légkör, amelyben keresztesi Keresztes Iván doktor tündökölt a patinás nevű esztergomi érsek autentikus sarjának misztikus fényében” [5].

Tudunk arról is, hogy a lírikus Krleža oeuvre-jében is felvillannak a magyar irodalmi inspiráció nyomai. 1958-ban Vujicsics D. Sztoján fi-

gyelmeztetett arra, hogy Krleža Kerempuh-balladáinak egyikében, a *Lageraška (Táborig dal)* címűben Ady *A grófi szerűn* című versének hangulata érezhető s példaként idézi is az alábbi két sort:

V taborišču šipuš pod šatorom žvegla:
grofovski štigel meгла je podžegla . . . [6]

(Táborban a sípos sátra alatt fújja:
kőd a grófi szerűt piros lánggra gyűjtja)

Csuka Zoltán fordítása

Még határozottabban hangsúlyozza az Ady-líra hatását Krleža költészetével kapcsolatban Bori Imre. *A magyar, a szerb és a horvát avantgard* című, sok izgalmas kérdést felvető tanulmányában így fogalmaz: Krleža „egyik, 1916 májusában írott variációjában, arra a kérdésre, hogy „kitől is tanult valamit”, többek között ezt válaszolja: „. . . Sokat tanultam továbbá a magyar sajtótól és a magyar történelemből. Mindannak, amit ott írtak pontosan fordítottja áll. A Galilei-körtől (Jászi Oszkákertől szintén nagyon sokat tanultam. Megszabadítottak a konvencionális hazugságoktól, de hol vannak ők, és hova kerültem én? . . .” 1916 szeptemberében Adyt emlegeti: „Ha Ady Hunniája a mai magyar valóság képlete, mit jelent akkor Ivan Meštović ma Londonban? A nemzet eszményi szimbólumát, vagy a brit birodalom dunai és adriai térhódításának formuláját? . . .”. 1917 novemberében a „Tisza grófi alkóvjából kiszűrődő csengettyűszóról” elmélkedik, s ezt a közvetlen Ady-hatást és Adyval való kapcsolatot csak megerősíti a *Feljegyzések ezerkilencszázti-zennyolcból című emlékiratrészlete is a Bécs—Budapest Ady-látta viszony, Budapest—Zágráb vonalra való vetítésében. Hasonló lehetőségeket kínálnak a Krleža-versek futamai és fordulatai is, amelyek teljes filológiai kibontására ezen a helyen nem vállalkozhattunk* [7]. (A kiemelés LI-tól.)

Saját vizsgálódásaink néhány tanulsága is azt igazolja: Krleža lírájában okkal kereshetünk Ady-inspirációkat — függetlenül attól, hogy a jeles horvát író egy ízben elutasítóan nyilatkozott az Ady-hatás vizsgálatának lehetőségéről [8]. A Kerempuh-balladák néhány darabja (megítélésünk szerint a *Jaj neked Jeruzsálem* és a *Vénasszony siránkozik a bitó alatt* című versek elsősorban) hangulatiságban, archaikusságban sokban rokonítható Ady kurucverseivel, amely utóbbiakról már 1922-ben nagy elragadtatással ír, s úgy találja: igen csábító feladat lenne a „nyelvi virtuozitás” elemzése útján feltárni a „kuruc-versek” esztétikumát. A *Jaj neked Jeruzsálem* két alábbi strófája pl. szinte a *Krónikás ének 1918-ból* című Ady-vers első szakaszának parafrázisaként hat:

- a) Ebet véres kutyák széjjelmarcangoltak,
a népek szégyenbe, s mocsokba fulladtak.

(Kusa kervava rastergali ku su,
luctvo se vtaple v sramoti i v gnusu.)

- b) Bitók, vészek, tüzek, földült házak felett,
bensőkben a Kereszt romlásba enyészett.

(V znutrenji človeka je zegnjl Božji Križ,
zverh galgah, kuge, jognja i podertinah hiž.)

az Ady-strófa:

Iszonyú dolgok mostan történülnek,
Népek népekkel egymás ellen gyűlnek,
Bűnösök és jók egyként keserülnek
S ember hitei kivált meggyöngülnek.

A fentihez hasonló, a motívumrendszerben fellelhető rokonvonások mellett — amelyek a tüzetesebb filológiai vizsgálódás számára kínálnak még eredményeket — az Ady-líra inspirációját sejthetjük abban is, hogy Krleža — Adyhoz hasonlóan — a nyelvi archaizálás eszközához nyúlt a költői mondanivaló adekvát kifejezési rendszerének megteremtésekor, továbbá, hogy a Kerempuh-balladák középponti tematikájává a Gubec-hagyományt tette, amely a XIX. és XX. századi horvát irodalomban éppúgy a progresszió jelképévé lesz, mint nálunk a Dózsáé [9].

Az adatok még nyilván szaporíthatók, sőt a téma teljességre törő feldolgozása arra a kérdésre adhat majd választ, hogy a Krleža-művek magyarságélményében, milyen helye, szerepe van a magyar irodalomismeretnek. E munka elvégzése természetesen kezdődhet Krleža és a magyar irodalom kapcsolatának történeti áttekintésével...

Az első tisztázandó kérdés az lehet: mikorra tehető Krleža magyar irodalommal való ismerkedésének kezdete? A *Zászlók* idézett soraiból [10] arra következtethetnénk, hogy már zágrábi alsós gimnazistaként megtanult magyarul, s eredetiben olvashatta Mikszáth, Jókai, Petőfi, Vörösmarty műveit — lévén, hogy Kamill Emericzy modellje elsősorban maga az író. A feltételezésnek azonban ellentmond Krleža egy személyes közlése, mi szerint a magyar nyelvet pécsi hadapród korában tanulta meg, s első magyar memoritere ez a mondat volt: „A kis-ázsiai görög városok elvesztették függetlenségüket.” Ha viszont arra gondolunk, hogy a Petőfi Irodalmi Múzeum Krleža-kiállításának (1973) egyik érdekes dokumentuma egy magyar nyelvű levél volt, amelyet néhány év előtt Guelmino Sándor újvidéki kutató is megtalált a Ludovika irattárának a Hadtörténeti Intézetben levő anyagában, s amely alatt Krleža édesapjának aláírása olvasható, úgy arra kell gondolnunk, hogy a családban nem volt ismeretlen a magyar nyelv, s így esetleg otthon is kézbe vehette már a fenti szerzők műveit. Az édesapa magyar nyelvismerete mellett szólhat az állami tisztviselői állás is, amelyet „városi felügyelői” minőségben betöltött. Az említett levél aláírása alatt olvasható — megint csak magyarul — ez a foglalkozásjelölés is.

A feltételezett adatok után az első biztos utalások a pécsi hadapród évekre esnek Krleža magyar nyelvtudását illetően. *Leszámolásom velük (Moj obračun s njima)* [11] című vitairatában beszél arról, hogy a pécsi tartózkodás idején (1908—1911) lefordította horvátra Petőfi művét, *Az apostolt*, amely — mint írja — „... döntő, szinte végzetes fontosságú hatást gyakorolt rá...” [12] s itt szól arról is, hogy „Petőfinek a farkasokról írt verse...” volt „... az első mély serkentés...” amelynek hatására írni...” kezdett [13].

Aligha kétséges: a magyar irodalommal való rendszeres, irodalomtörténeti igényű ismerkedése nem Petőfivel kezdődött. Bár nem ismerjük a pécsi hadapródiskola tantervi előírásait az egyes tárgyak keretében oktatott tananyagot illetően, de szinte egész bizonyos, hogy a régebbi irodalomról éppúgy képet kaptak a növendékek, mint mondjuk Petőfiről vagy Vörösmartyról. A *Krizsovec Iván* című elbeszélésbeli magyar irodalmi utalások egészen bizonyosan Krleža személyes hadapródelményeihez kapcsolódnak, Kisfaludy *Mohácsát*, a *Szigeti veszedelem* strófáit és Vörösmarty hexameterait ő maga is „magolta”, hisz a hadapród iskola követelményrendszere ezt meg is kívánta [14]. Az is valószínű, hogy itt találkozott először a *Halotti beszéd* szövegével, Balassi néhány versével, s a felvilágosodás egy-egy képviselőjének műveivel csakúgy, mint Garay János, Eötvös József, Jókai, Szigligeti, Arany János nevével [15]. Az aztán már törvényszerű volt, hogy az irodalmi ambíciókat is hordozó hadapród Krleža Petőfi fordításához kezd, az meg méginkább, hogy majd Pestre kerülén, a Ludovikán már felfigyel a század új magyar irodalmi törekvéseire is, mindenek előtt Ady Endre lírájára.

Azt már megírtuk más helyen, hogy a Ludovikán eltöltött két esztendő alatt a Galilei-kör és a polgári radikalizmus, elsősorban Jászi Oszkár vonzáskörében figyelhetett fel először Adyra [16], amelynek szükség-szerű következménye volt aztán a Nyugat-korszak irodalmának szélesebb körű megismerése. Naplójegyzeteiből tudjuk, hogy 1915-ben — hosszabb idő után — újra Pestre látogat, s felveszi a kapcsolatot Kosztolányi Dezsővel, akit a „Világ” szerkesztőségében keres fel, s akivel a kortárs magyar irodalom problémáiról vált szót: „Pesti kirándulásom benyomásait (1915) sohasem jegyeztem fel. A Világ szerkesztőségében zöldernyős lámpák. Kosztolányi rezignált, akárcsak Juš sok évvel később, Ljubljánában. Azon siránkozik, hogy a magyar civilizáció még mindig kompromittáló módon nyomorúságos helyzetben van.

»Senki sem olvas semmit, senkit semmi sem érdekel az operetten és a legvulgárisabb komédiákon kívül. Semmi! Ha pesti (főként izraelita vallású) széplelkek nincsenek, nem is volna senki. A magyar zsidóság az egyedüli garancia a magyar irodalom létezésére. Ki teremtetten az Ady-kultuszt? Ki olvassa Babitsot? Két-három prostituált nő, ez a magyar líra egyetlen publikuma«. Így beszélt Kosztolányi 1915-ben...” [17].

Egy évvel később, már a harcteret megjárva, újra Pesten tölt néhány napot, s most már csak természetes, hogy ismét Kosztolányihoz látogat el, melyről szintén a fenti naplórészlet tanúskodik: „... Galiciából visszatérőben, budai lakásán beszéltem vele, amikor is elmondtam neki, mi történik a fronton, hogyan folyik a harc saját rutén polgára-

ink, mint hazaárulók ellen, s a társalgás ideges párbeszéddé változott” [18].

A naplójegyzetek szüksézsavúsága ellenére okkal feltételezhető, hogy ez a kapcsolat egyszerre volt ösztönző és segítő tényező a kortárs magyar irodalom megismerését illetően. Másként mivel magyarázhatnánk, hogy 1916-ban, egy (Bori Imre is idézte) [19] naplójegyzetben az Ady-líra lényegét ily találóan megközelíti: „... Ady Hunniája a mai magyar valóság képlete...” [20]; s hogy 1922-ben Babitsot a magyar nyelv virtuózának nevezi, s a „nagy tehetségű fiatal Móricz Zsigmondról” beszél?! [21].

A magyar irodalmi tájékozódás, illetve a magyar irodalom iránti érdeklődés ezt követően Krležánál 1922-ig csaknem töretlennek látszik. 1918-as publicisztikájának jelentős hányada magyar tárgyú, a magyar események figyelemmel kísérésének dokumentuma [22]. 1919-ben azonnal reagál Ady halálára, alighanem az első, s tán egyetlen külföldi nekrológot írja meg, amelyben megint csak az Ady-líra leglényegét képes látni-érezni [23]. Arról is tudunk, hogy 1918-ban ismét egy rövid pesti utazást tesz [24], s naplójegyzeteinek újabb részleteiből kiderül: Katona Bánk bánjának fordításával foglalatoskodik [25]. 1922-ben pedig megfogalmazza a már idézett *Petőfi i Ady dva barjaka madjarske knjige (Petőfi és Ady a magyar irodalom két lobogója)* című tanulmányt, amely egyfelől a magyar irodalmi progresszió Petőfitől Adyig ívelő szakaszának felvázolása, másfelől viszont egy igen figyelemre méltó áttekintés a magyar irodalom egészéről. A megírás közvetlen indítékairól, illetve alkalmáról már korábban szoltunk: a Nova Evropa Horthy-ellenes számának egyik fontos írása volt ez az összegezés [26]. De más ok is vezérelhette az akkor már magát a szocializmus eszméivel elkötelező Krležát, nevezetesen az, hogy a korábbi, főleg a Khuen—Héderváry-korszak idején és azt követően Horvátországban kialakult egyoldalú magyarságképet módosítsa. [27]. Hogy egy ilyen indítékkal számolnunk kell, azt egy 1918-as naplóbejegyzéssel is bizonyíthatnánk: „A magyarokról — írja — egészen más szempontból kellene beszélni, mint ahogy azt nálunk szorgalmazzák. Nekünk fogalmunk sincs a magyarokról. Velük életünk végéig dolgunk lesz, a magyarokat meg kell ismerni” [28]. De idézhető a tanulmány ama néhány sora is, amelyekben az 1848-as magyar forradalom és szabadságharc objektív horvát méltatásának hiányáról beszél. „A magyar negyvennyolcra — írja — nálunk igen keveset írtak tárgyilagosan, s azok a művek, amelyek ezt a korszakot vizsgálják, szinte mindig az ún. nemzeti front szűkebb nézőpontjáról fakadtak” [29].

Az idézett tanulmányban irodalmunk történeti áttekintését a *Halotti beszéd* méltatásával kezdi. Szinte minden lényeges adatot közöl a szöveggel kapcsolatosan, az 1200 körüli keletkezés tényét csakúgy, mint azt, hogy ez az első magyar nyelvű irodalmi emlék, amely egy latin nyelvű kódex lapjain maradt fenn. Egyetlen mondata is elárulja: mennyire tisztában van e szöveg irodalmi értékével; a magyar középkor hangulatának tükröződésére érez rá, amikor ezt írja: „Ez a régi latin kódexben fennmaradt nyelv keményen és csodálatosan hangzik, a sötét középkor szólal meg általa.” De folytatja is az elismerő interpretációt megjegyezvén,

hogy „Ez a jelentős, latin transzkripcióval lejegyzett »*Sermo super sepulchrum*« a magyar nyelv akkori fázisának érdekes dokumentuma...” [30].

A tanulmány megírásának információs szándékait ismerve egészen kézenfekvő, hogy a magyar szöveg szláv eredetű szavaira is felhívja a horvát olvasó figyelmét, melyek akkor még valóban őrizték az eredeti szláv nyelvi alakot (*milost, brat*).

Az első magyar nyelvi és irodalmi emlék utáni korszakok megítélésében már nem ilyen megértő. Zrínyi Miklósig nem talál olyan értéket, amelyet az irodalom fejlődésvonalaiba illeszteni érdemes lenne. A „katolikus legendákat” éppúgy nem tekinti számottevő irodalmi emlékeknek, mint a „bibliafordításokat”, s hasonlóan ítél a reformáció korának protestáns fordításirodalmáról is. Ilyen formán ami Zrínyi előtt jelentős, az mindössze két névhez, a Balassiéhoz és a Pázmányéhoz köthető Krleža ekkori magyar irodalmi képében. Kivált Balassit méltató mondatára érdemes felfigyelni, akit líránk „első erotikusának” nevez, s akit alaposabban is ismerhetett, legalább is erre utal megvallottan Balassi emlékét idéző *Tužaljka nad crkvom* (Templomi gyászének) című verse, amely elé ezt a szöveget írta: „U slavu staromadžarskih infinitiva baruna Balinta Balaše.” (Báró Balassa Bálint ómagyar infinitivusainak dicsőségére [31].

A magyar irodalom első igazán nagy teljesítményét Zrínyi eposzában, a *Szigeti veszedelemben* jelöli meg: „A tizenhetedik század közepe táján Bécsben adja ki Zrínyi Miklós horvát bán *Az Adriai tengernek Syrenáját*, amellyel a magyar eposz és a magyar irodalom alapját veti meg...” Minden későbbi eredmény-érték ennek függvénye a magyar irodalomban, elsősorban is a XVIII—XIX. század fordulójának törekvései, az az irodalom, amelynek olyan reprezentánsai voltak, mint Pálóczi Horváth Ádám, Dugonics András és Kazinczy. Legtöbbet Kazinczyval foglalkozik, akit mindjárt a bevezető mondatban „az új magyar nyelv megteremtőjének” nevez. Nyelvújító munkája, s a Martinovics-mozgalomban való részvétele okán az egész időszakot „Kazinczy korának” tekinti, amely a magyar költészet ama vonulatát készítette elő, amelynek kiemelkedő egyéniségei Katona József és Vörösmarty voltak.

Ha megállapításai között akad is vitatható, egészében mégis egy olyan Kazinczy-képet rajzolt a horvát olvasónak, amely e korszak lényegét segített megérteni. Néhány mondatát idézzük csupán jellemzőképpen: „Kazinczy korában — amely a francia forradalom és ellenforradalom időszakával esik egybe — a magyar nyelv szegény és nyomorúságos földművelők és marhapásztorok nyelve volt... Maga Kazinczy, a horvát Martinovics bizalmasa és mint a Martinovics-féle összeküvés résztvevője, hét hosszú esztendőn át senyvedt a Habsburg börtönökben: Brünneben, Kufsteinben és Munkácsban, ahol benne is megérlelődött az a gondolat, amely abban az időben minden szlavofil felvilágosítónál megfigyelhető a Bugtól Krapináig, hogy nyelv nélkül nincs nemzet. Ő kezdte fordítani Goethét, Schillert, Klopstockot, Lessinget, Moliere-t; régi középkori misz-szálékból ódon, már kihalt szavakat jegyzett ki; újraélesztette az elnémult, ázsiai eredetű hangzókat és így teremtett meg egy nyelvet, amelyen ma milliók írnak és beszélnek” [32].

Csak sajnálni lehet, hogy Kazinczy ilyen — végsősoron tárgyilagos-
ságra törő — jellemzését egy bekezdéssel odébb már furcsa felhang kí-
séri, amelyből olyasmi érződik, hogy szerinte Kazinczy a történelmi Ma-
gyarország lakta nemzetiségek rovására akarta nyelvújító törekvéseit
megvalósítani. Ez a megállapítás persze nem kizárólag Kazinczyra vo-
natkozik nála, ugyanúgy nyilatkozik a Martinovics-mozgalomról, „Kos-
suth bölcs beszédeiről”, sőt még Petőfiről is, akit pedig a magyar prog-
resszió első nagy lírikusaként méltat néhány sorral később. Szövegéből
kiderül az is, hogy megítélése szerint ezek a végsősoron egységes nyelvet
és egységes nemzetet létrehozni kívánó törekvések a kor haladó magyar-
ságának tévedései, ami egészében egy „hamis és veszélyes fikció”, s
ilyenformán nem is hozhatta meg a remélt eredményt, hogy ti „a magyar
nyelv” „megújító tűz és lávaként” „elégeti” és „leperzseli... mindazt,
ami beteges, rab, idegen, feudális és középkori” ebben a földrajzi tér-
ségben.

Nem kétséges: a megjegyzés egészében aligha érvényesíthető a ma-
gyar felvilágosodás és reformkor törekvéseire, kivált nem Kazinczyra
vagy éppen Petőfire. De valójában nem is az ilyen vagy ehhez hasonló
passzusok a fontosak ebben a tanulmányban, hanem sokkal inkább azok,
amelyek megmaradnak az objektivitás szintjén vagy legalább is megkö-
zelítik azt. Petőfit interpretáló fejtegetéseit pl. imponáló lendülettel fo-
galmazza meg, s a Petőfi-vers szépségei iránti különös érzéssel. Látszik:
képes maradéktalanul azonosulni a Petőfi-líra eszközeivel felfedezett
magyar táj sajátosan petőfis rajzával. Tájékozottsága, ítélő biztonsága is
meglepő: Petőfi forradalmi törekvéseinek lényegét éppúgy érzi és érti,
mint tájverseit, illetve azok magyar irodalomtörténeti jelentőségét, s jó
érezéssel kísérli meg a Petőfi-líra párhuzamainak kitapintását is. A fran-
cia forradalomért, a jakobinus eszmékért lelkesedő költő-Petőfi arcát épp-
oly jól ismeri, mint a világszabadság ideájának elkötelezettjét, s a ma-
gyar népköltészetnek a Petőfi-lírárt meghatározó voltára is képes ráérez-
ni. Szinte csak két verset méltat illusztráció képpen, de jól választva:
egyik a világszabadság lírikusát (*Egy gondolat bánt engemet*), a másik
(*Kutyakaparó*) a magyar táj, az alföld poétáját emeli az interpretálás sik-
ján a horvát és a szerb olvasó számára is elérhető közelbe. Petőfi élet-
művét egészében 1848 leghívebb kifejeződésének látja, s úgy tartja: a
magyarságot 1849 után sújtó „özönvíz” idején, negyvennyolc egész for-
radalmi örökségét képletesen Petőfi mentette meg a „hajótöréstől”, „ver-
seinek bárkájában”. Hogy miért, arra az önkényuralom éveinek ilyen
jellemezésével ad választ: „Petőfi után az összeomlás és a fekete-sárga
abszolutizmus következett, amely a magyar grófok és a dinasztia közötti
kompromisszummal zárult le 1867-ben. Negyvennyolc után sötét üresség
támadt, amelyben kifosztott és felperzselte házak álltak, a padlás merede-
ző, törött bordái között a szél trombitált és minden útkereszteződésen
hollók károgtak, melyek a felakasztott lázadók szeméit csipkedték cső-
rükkel. Azokban a kétségbeesett napokban írta meg a magyar klasszikus,
az akadémikus Vörösmarty legjobb versét, *A vén cigányt*” [33].

Vörösmartyról úgy emlékezik meg ezt követően, mint a legjobb XIX.
századi magyar lírikusok egyikéről, aki „könyvtárnyi eposzt és poémát írt”,

a magyar irodalom jeles műveit, s aki valójában egy „egész generáció” érzéseit fogalmazta meg nagy verse, *A vén cigány* strófaiban.

Van egy érdekes mondata is ennek a bekezdésnyi, Vörösmartyt méltató tanulmányrészletnek, amely arra utal, hogy a pécsi hadapród évek idején ismerte meg a romantika magyar mesterének műveit is. „A magyar középiskolákban még ma is visszhangoznak hexameterai — írja — amelyekben... Istenről, a Hadúrról, >párducos Árpádról« énekelt...” [34].

Aligha tévedtünk, ha feltételezzük, hogy az iskolai információk szűkössége lehetett az egyik oka irodalmunk Világos utáni szakaszával kapcsolatos félreértéseinek is. A Vörösmartyról szóló részlet után a század második felének magyar irodalmát méltatva szól általánosságban erről a korszakról, s megemlíti néhány nevet is. Nem válik el nála a Bach-korszak és a kiegyezés körüli évek irodalmi képe, ami az iskolás információra is visszavezethető, de bizonyára belejátszott a horvát szellemi élet ellenzéki képviselőinél lényegében a múlt század második felétől meglevő, a kiegyezés utáni magyar politikai és szellemi élet mozgásával kapcsolatos vélemény is, amelynek gyökerei az 1868-as, a horvát nemzeti érdekeket sértő horvát—magyar kiegyezésben keresendők. Vörösmarty „...*A vén cigány* című versét követően — írja — a politikában a hatvanhetes kiegyezés következett, az irodalomban pedig eluralkodott a képmutatás, hazugság és formalizmus.” A társadalmi élet keresztmetszetét adva ennél találhatóbb, a valóságot megközelítő gondolatot fogalmaz meg, amikor ezt írja: „az élet elbürokratizálódott, kapitalizálódott...”. Am itt is félreismerés fakasztja az alábbi folytatást: „... a vármegyei dzsentri ontotta az újságírók légióját, tudósokat, regényírókat, akik valamennyien a fennálló rendszert dicsőítették...”, s akiknek „a magyar szupremáció érdekében kellett Európa előtt hangoskodni, komédiázni és reprezentálni. Könyvtárakat, akadémiát, tudományos egyesületeket alapítottak, kongresszusokat hívtak össze, jubileumokat ünnepeltek, pantheonokat építettek, dilettáns nevek egész légiója bukkant fel és így fabrikálódott a modern magyar történelem és irodalom. Garay, Bajza, a három báró: Jósika, Kemény és Eötvös, a híres Jókai, Szigligeti, Arany, Tompa — ezek azok a fő pillérek, amelyekre a Deák-féle kiegyezési korszak utáni magyar irodalom épületét rakták” [35].

Ezt az általánosító negatív ítéletet kiterjeszti a századforduló irodalmára is, amelyről megint csak távlati és hézagos képe lehetett, mert más-ként, a korszak tüzetesebb ismeretében, aligha kerülnének egymás mellé az olyan nevek, mint a Pekár Gyuláé, Herczeg Ferencé, illetve a Bródy Sándoré és Ambrus Zoltáné.

Véleménye irodalmunkról valójában a *Nyugat* nemzedékének bemutatásával változik. Ebben a mozgalomban látja ui. a Petőfi halálával megszakadt irodalmi progresszió egyedüli folytatását. Okát adni igen könnyű, a tanulmány szövege kínálja a magyarázatot. A polgári radikalizmus olyan fórumai kerülnek ismertetésében a *Nyugattal* egysorba, mint a *Huszadik Század* és a *Világ*, tehát az a folyóirat és napilap, amelynek szellemi arculatát Jászi Oszkár neve, munkássága határozta meg, s akinek — épp a nemzetiségekkel szembeni álláspontja miatt — Krleža

ismerője s tisztelője volt. De idézzük is Krleža tanulmányának idevágó passzusát: „a szociológus Jászi (a *Világ* című napilap és a *Huszdik Század* című szemle) körül csoportosuló fiatal értelmiségiek és a *Nyugat* haladó szemléletű íróinak csoportja, néhány haladó... demokratikus párt liberális törekvései (Károlyi) és a Renner-féle szociáldemokrata filiále — mindez a grófi vármegyei, feudális dzsentri mentalitás erődítményének kapuját döngető megnyilatkozás volt, melynek hordozói az ország szuverenitását adták el a fekete-sárga dinasztiónak...” [36].

Ennek a szellemi tábornak vitathatatlan vezéralakja Ady Endre — folytatja ezután fejtegetéseit —, aki Petőfihez hasonlóan „egy egész generáció szellemének pregnáns kifejezője és szintézisbe foglalója...” minden kétség és remény, véres kongesztió szintetizáló” volt a kor Magyarországon [37]. Ebből az alapállásból ítéli meg aztán Ady líráját a tanulmány további részében, de lényegében az 1930-as Ady-esszében is, amelynek méltatását korábbi dolgozatunkban elvégeztük [38].

A két világháború közötti időszakban relatíve ritkábban foglalkozik a magyar problémákkal, illetve a magyar irodalommal, ám az érdeklődés kontinuitása mégsem szakad meg. Az egykori élmények intenzitása példázza: nem is szakadhatott meg. 1942-es naplójegyzetében olvassuk a következőket: „Hányszor, de hányszor álmódtam már és szólaltam meg magyarul. Mennyi félelem és bizonytalanság, mennyi megaláztatás, mert mindaz, ami 1918-ig történt, a többé-kevésbé mégis gyarmati gyötrelm és megalázás egész kálváriája volt. S mégis, lám, »soha egyetlen horvát sort sem írtál le olyan melegen, mint amikor a magyarokról szóltál«, vette szememre Vladó Čerina, amikor a Nova Evropában egyik magyar variációmát megjelentettem (1922)” [39].

Ez a vallomás végsősoron azt a tényt is bizonyítja, hogy az 1920-tól a máig sokasodó Krleža-művek világába érzelmi síkon is bevonultak a magyar élmények, így az irodalmiak is. De magyarázzák a Krleža-naplókban újra és újra felbukkanó magyar motívumok jellegét is.

Fejtegetéseink végére érve úgy hisszük, Krleža magyar irodalomismeretének e rövid történeti vázлата is amellet szól, hogy fontos és eredményeket ígérő munka lesz a Krleža-életmű magyar irodalmi inspirációinak széles körű filológiai vizsgálata...

J E G Y Z E T E K

[1] Miroslav Krleža: Zászlók I—II. Bp., 1965.

[2] Miroslav Krleža: Zászlók I. Bp., 1965 88—148.

[3] „Könyvek, igen sok könyv: Chateaubriand *Le dernier jour des Abencérages* című műve, Nikita montenegrói fejedelem fordításában, Karl Maria Weber: *A bűvös vadász* című operájának librettója, Zágráb város monográfiája, nemes Adolf Mošinski tollából, Jules Verne: *Húszezer mérföld a tenger alatt* és *Utazás a holdba* című regénye, Josip Eugen Tomić: *Melita*, Zagorka: *Vladimir*

úr, Ante Tresić-Pavičić: *Gondolatok és érzelmek hullámai*, Starčević *Magyarofilmek levelei*, Kranjčević válogatott versei, aztán néhány magyar könyv: Mikszáth, Jókai, Petőfi, Vörösmarty, Molnár Ferenc...” Miroslav Krleža: *Zászlók* I. Bp., 1965. 107—108.

Eredeti szövege: „Knjige, mnogo knjiga: »Posljednji Abencerage« od Chateaubrianda, u prijevodu knjaza Nikole Crnogorskoga, libreto opere Karla Marie Webera »Strijelac vilenjak«, Monografija o Gradu Zagrebu, Adolfa plemnitoga Mošinskoga, Jules Verne: »Dvadeset tisuća milja pod morem«, Jules Verne: »Put na Mjesec«, Josip Eugen Tomić: »Melita«, Zagorka: »Gospodin Vladimir«, Ante Tresić—Pavičić: »Valovi misli i čuvstava«, Starčević: »Fisma madžarolacah«, Kranjčević: »Izabrane pjesme«, nekoliko madžarskih knjiga, Mikszáth, Jókai, Petőfi, Vörösmarty... Ferenc Molnár...” Miroslav Krleža: *Zastave, Joja u Glinu a Kamilo u Hungrikum*. Forum (Zagreb). 1962. Godina 1. br. 4. str. 452.

- [4] Miroslav Krleža: A Glembay-család. Bp., 1956. 176. Eredeti szövege: »S bedema vidjela se u daljini dravska linija, puna modrikaste vlažne pare, i zagleđavši se tako s bedema u maglenu dravsku perspektivu, doktor Križovec razmišljao je o svojoj davnoj madžarskoj mladosti, kada je tamo prijeko na drugoj obali Drave učio napamet beskrajne heksametre o Mohaču, o sigetskome Leonidi Nikoli Šubiću Zrinskome, o Vörösmartyjevom Arpadu s leopardovim krznom...” Miroslav Krleža: *Glembajevi*. Beograd, 1965. str. 201. (cirill)
- [5] Miroslav Krleža: A Glembay-család. Id. kiad. 200. Eredeti szövege: „Reynoldsovi portreti, interpretacija Rahmanjinova po kakvoj holandeskoj sviračici klavira, prvi uspjesi lirike Endre Adyja, to bijaše ona... atmosfera, u kupoj je živio doktor Ivan de Keresteš u mističnoj rasvjetli jednog autentičnog potomka staroga ostrogonskoga biskupa...” Miroslav Krleža: *Glembajevi*. Id. kiad. 226—227.
- [6] Vujicsics D. Sztoján: Ady és a szerbhorvát írók. *Világirodalmi Figyelő* 1958. 128—137.; franciául is: Ady et les écrivains serbo-croates. *Acta Litteraria* (Budapest) 1959. 185—201.
- [7] Bori Imre: A magyar, a szerb és a horvát avantgard. *Megj. Szomszéd-ság és közösség. Délszláv—magyar irodalmi kapcsolatok*. Szerk. Vujicsics D. Sztoján. Bp., 1972. 437—438.
- [8] Krleža 1930-ban folyóiratban közölt, majd 1932-ben kötetben is megjelent Rilke-esszéjének egyik lábjegyzetében írja: „Egy kritikus, lírai költeményeimről szólva, Ady költészetéről írt ismertetőm nyomán megemlítette, hogy meg kellene vizsgálni Ady esetleges befolyását az én költői fejlődésemre. Ady énrám soha és sehogyan sem hatott. Adyval voltaképpen igen későn ismerkedtem meg: Kilencszázhuszonkettő körül.” Miroslav Krleža: *Kirándulás Oroszországban*. — *Esszék*. Bp., 1965. 392.
- [9] Vö.: Lőkös István: *Tanulmányvázlat a Kerempuh-balladákról*. *Hevesi Szemle*. 1974. 4. sz. 44—46.
- [10] L.: 3. sz. jegyzet
- [11] Miroslav Krleža: *Moj obračun s njima*. Zagreb, 1932.
- [12] Uo.: 148—149.; magyarul a szövegrészt 1.: A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből. Válogatás hét évszázad írásából. Összeállította és jegyzetekkel ellátta Kemény G. Gábor. Bp., 1962. 798.
- [13] Miroslav Krleža: *Moj obračun s njima*. Id. kiad. 12.; magyarul: A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből. Id. kiad. 797.
- [14] A pécsi hadapródiskola történetéből tudjuk, hogy az elméleti tárgyak között szerepelt a magyar nyelv és irodalom is. A követelményrendszerrel kapcsolatosan érdemes idézni az alapelvet is: „A tananyagra nézve az élv az volt: keveset, de ezt alaposan.” Garay Lajos: *A pécsi magyar királyi honvéd hadapródiskola története*. Pécs, 1939. 44—46.
- [15] Az említettekről adatszerűen vagy épp részletesebben szól 1922-ből való jeles tanulmányában: Petőfi i Ady dva barjaka madžarske knjige. *Nova Evropa* 1922. Knj. IV. Broj 11. str. 341—354.
- [16] Lőkös István: Miroslav Krleža és a magyar forradalmi törekvések. *Meghallói a törvényeknek. Tanulmányok a szocialista irodalom történetéből* III. Szerk.: Szabolcsi Miklós és Illés László. Bp., 1973. 77—82.

- [17] Miroslav Krleža: Fragmenti dnevnika iz godine 1942. Forum (Zagreb) Knj. XXIII. br. 4—5. 1972. str. 526—527.; magyarul: M. K.: Naplótöredékek 1942-ből. Kortárs, 1973. 6. sz. 993.
- [18] Uo. 527.; magyarul: I. h. 993.
- [19] L. 7. sz. jegyzet
- [20] Miroslav Krleža: Davni dani. Zapisi 1914—1921. Zagreb, 1956. str. 221.: magyarul: MK.: Versek. Emlékiratok. Bp., 1965. 398.
- [21] Miroslav Krleža: Petőfi i Ady dva barjaka madarske knjige. I. h. 351.
- [22] Lókös István: Miroslav Krleža és a magyar forradalmi törekvések. I. h. 75.
- [23] Uo. 91.
- [24] Miroslav Krleža: Iz davnih dana. Fragmenti dnevnika iz 1916—1917—1918—1919. Forum (Zagreb), 1972. Knj. XXIII. Broj. 3. str. 326—328.
- [25] Uo. 330.
- [26] Lókös István: Hidak jegyében. Bp., 1974. 123—124.
- [27] Elég például a kor legjelentősebb, európai távlatokban gondolkodó horvát költőjének, Antun Gustav Matošnak magyarsággal kapcsolatos nézeteit megemlíteni ennek kapcsán: „Pešta je karikatura velegrada. U toj zemlji nema ništa, što me ne vrijeta. Podvala, »svindl« je tu državni sistem. Srbija izvozi svinje, Ugarska, izvozi Madžarice... I taj... narod... demoralise i do krvi isisava moju otadžbinu!” (Pest a világváros karikatúrája. Ebben az országban semmi sincs, ami ne sértene engem. A család, a »svindli« itt az államrend jellemző szisztémája. Szerbia disznókat exportál, Magyarország magyar nőket ... És ez a nép demoralizálja és szívja az én hazám véréét.”) Misl i pogledi A. G. Matoša. Izbor tekstova, Indeks i objašnjenja M. Ujević. Zagreb, 1955. 322.
- [28] „O Madžarima trebalo bi govoriti sa posve drugog gledišta, nego što se to kod nas tjera. Mi o Madžarima nemamo pojma. S njima čemo imati posla dok smo živi, Madžare treba poznavati.” Miroslav Krleža: Davni dani. Zapisi 1914—1921. Zagreb, 1956. str. 471—472.
- [29] Miroslav Krleža: Petőfi i Ady dva barjaka madjarske knjige. I. h. 346.; magyarul: M. K.: Petőfi és Ady a magyar irodalom két lobogója. (Részlet) Kortárs, 1973. 1. sz. 181.
- [30] A tanulmány ismertetésekor nem hivatkozunk külön a lapszámokra, illetve a megjelenés helyére és idejére.
- [31] Miroslav Krleža: Tužaljka nad crkvom:

Pred crkvama klečati, prositi, moliti,
i bližnjeg kô sama sebe voliti.

Graditi baršun i skerletne cvijetove,
osvajati gradove, podjarmiti svijetove.

Gubavce dvoriti, s ludama vikati,
čupati kose, od očaja rikati.

Graditi palače, iskapati kipove,
vječnost ispijati na plamene kipove.

U čohi, bosonog, gladan, se skitati,
slijepca na mostu za blagoslov pitati.

Klati se, gostiti, smijati, trovati,
u poroku sagnjiti, umorstva snovati.

Gđe viteška je luda koja tako može
da pronosi ti slavu, nerazgovjetni Bože?

L.: Miroslav Krleža: Pet pjesama. Srpski književni glasnik NS, knj. XXXIV., br. 3., str. 174—175. Beograd, 1. 10. 1931.

- [32] „U Kazinczyjevo vreme, koje pada uglavnom za Francuske Revolucije i pro-
turevolucije, bio je mađarski jezik organ, ubogih i bednih težaka i marvogo-
jaca... Sam Kezinczy bio je intimus Hrvata Martinovića, i kao sukriovac Mar-
tinovićeve zavere čamio je sedam dugih godina po habsburškim tamnicama
u Brnu, Kufsteinu i Munkaču, gde je u reštu u njemu sazrevala ista ideja
koja se u ono doba javlja u svih slavjanofilskih preporoditelja od Buga do Kra-
pine — da nema naroda bez jezika. On je počeo prevoditi Goethea, Schillera,
Klopstocka, Lessinga, Molière-a; iz nekih sredovečnih misala ispisivati stare
i već nepoznate reči; oživljavati zenemele azijatske glasove, i tako... stvarati
jedan jezik, kojim danas govore i pišu milijoni.” L.: MK.: Petófi i Ady dva
barjaka mađarske knjige. I. h. 345.
- [33] Uo. 348—349.; magyarul: Kortárs 1973. 1. sz. 183. Az idézett szöveg eredetije:
„Posle Petófiya došao je slom, i crnožuti apsolutizam, koji svršava sa komp-
romisom između mađarskih grofova i dinastije, godine 1867. Posle četrdeset-
osme, nastala je crna praznina, u kojoj su stajale demolirane i popaljene ku-
će, i vetar svirao po stršećim rogovima tavana kao na polomljenim rebrima, a
na svakom raskršću graktale vrane što kljuvale oči obešenim buntovnicima.
U očaju onih dana, mađarski klasik i akademik Vörösmarty ispevao je svoju
najbolju pesmu: „Staroga Ciganina.”
- [34] „Mađarske srednje škole još i danas zvone od njegovih heksametara, kojima
... pevao o Ištenu, hadurima, Arpadu u leopardskom krznu...” M. K.: Petófi
i Ady dva barjaka mađarske knjige. I. h. 349.
- [35] A fenti idézetek eredeti szövege: „... posle.... Starog Ciganina došla je na-
godba od šezdesetisedme, u politici; a u knjizi vlada hipokrizije, laži i virtuo-
zитета, i prazne forme. Život se je birokratizirao, kapitalizirao, varmedijski
džentri najimao je legije novinara, naučenjaka, romansjera, i sve su stali da
trube panegirike postojećem režimu... U interesu mađarske supremacije tre-
balo je pred Evropom vikati, komedijati, reprezentirati. Osnivale su se biblijo-
teke, akademije, naučne sekcije, sazivali kongresi, slavili jubileji, zidali pan-
teoni; nastupila je čitava legija diletantskih imena, i tako se fabricirala mo-
derna mađarska istorija i literatura. Garay, Bajza, tri barona: Jósika, Kemény,
i Eötvös, famozni Jókai, Szigligeti, Arany, Tompa — to su ti glavni stupovi na
kojima je sagrađena zgrada mađarske knjige posle nagodbenjačkog Deakova
doba.” MK.: Petófi i Ady dva barjaka mađarske knjige. I. h. 349.
- [36] „... oko socijologa Jászija (dnevnik *Világ* i revija *Huszadik Század*), grupe
naprednih književnika oko revije *Nyugat*, liberalne težnje nekih... progres-
ivnih demokratskih partija (Károlyi), pa Rennerovska socijaldemokratska
filijala, sve je to značilo kucanje na vrata tvrđave burgo-feudalnog, varne-
dijskog grofovskog džentrientaliteta, koji je suverenitet države prodao crno-
žutoj dinastiji...” Uo. 350.
- [37] „... kao što je Petófi nosio u četrdesetosmaškoj atmosferi zastavu, i značio
sintezu i pregnantni izraz jedne cele generacije i celog vremena, tako sada
Ady znači sintezu sviju sumnja i nada i krvavih kongestija, među savreme-
nim Mađarima.” Uo. 351.
- [38] Vö. Lőkös István: *Hidak jegyében*. Id. kiad. 125—132.
- [39] „Koliko li sam toga već izgovorio i prosanjao mađarski. Koliko straha i ne-
izvesnosti, koliko poniženja, jer sve ono do 1918 bilo je čitava kalvarija mu-
ka i poniženja, više-manje ipak kolonijalnih. Pa ipak, eto, »nikad nisi napi-
sao ni jednog hrvatskog retka tako toplo kao ono a Mađarima« prigovorio
mi je Vlado Čerina kad sam u *Novoj Evropi* štampao jednu od svojih mađ-
arskih varijacija (1922).” MK.: Fragmenti iz godine 1942. Forum (Zagreb)
Godište XI. Knj. XXIII., Br. 4—5. 1972. str. 530.; magyarul: MK.: *Naplótöre-
dékek 1942-ből*. Kortárs 1973. 6. sz. 996.